

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE'DE VARLIK VERGİSİ UYGULAMASI

Yrd. Doç. Dr. İbrahim İNCİ

Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü

ÖZ

Varlık Vergisi, II. Dünya Savaşı yıllarında olağanüstü kamu harcamalarının karşılanabilmesi için bir kerede alınan bir çeşit servet vergisidir. Verginin gerekçeleri savaş ortamında artan bütçe harcamalarına kaynak sağlamak, çok yükselen enflasyonu dizginlemek ve bozulan gelir ve servet dağılımını düzeltmekti. Ancak, bu vergiden elde edilen gelir hükümeti mali açıdan geçici bir süre rahatlatmış, hedeflenen amaçlara ulaşamamıştır.

Varlık Vergisi, vergilemenin temel ilkelerinden adalet ilkesine uymamaktadır. Çünkü mükellefler devletin himayesi altında sağladıkları gelir ile orantılı bir vergi ödememişlerdir. Bu vergide mükelleflerin ödeyeceği vergi miktarı sağlam kriterlere göre değil keyfi bir şekilde belirlenmiştir. Vergiyi ödeme süresinin çok kısa tutulması mükellefleri büyük zararlara uğratmıştır. Gayrimüslim vatandaşların Müslümanlara göre daha yüksek oranda vergilendirilmesi, bu verginin mimarı olan Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun ırkçılıkla suçlanmasına neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Vergi, enflasyon, ihtikar, vurgunculuk, kıtlık, ekonomi

PRACTICE OF "PROPERTY TAX" IN TURKEY DURING THE YEARS OF "WORLD WAR II "

ABSTRACT

Property tax, which is a kind of wealth tax implemented for once during the years of war, aims to meet the excessive public expenses . By means of this tax; it was aimed that inflation, which increased during the war, would be stopped; besides, the balance of income and wealth, which was deteriorated, would be reorganised. The income, gained by means of the tax relieved the government temporarily; but the aims could not be achieved.

Property Tax was conflict with the principle of justice which is one of the main principles of taxation, because taxpayers did not pay taxes in proportion to their income which they gained under the protection of the government. In this implementation, the amount of the tax was not determined by means of reliable criteria; it was determined arbitrarily. The obligation of making the payment in a short time damaged the taxpayers economically. The fact that the Non-Muslims were required to pay higher taxes compared to the Muslims, caused the prime minister Saraçoğlu to be accused of racism.

Keywords: Tax, inflation, speculation, profiteer, scarcity, economy

Giriş

II. Dünya Savaşı 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgali ile fiilen başlamış, ardından Fransa, Rusya, İtalya, Japonya gibi devletlerin katılması ile savaş neredeyse dünyanın dörtte üçüne yayılmıştır. Stratejik mevkiinin önemi dolayısıyla Türkiye'nin bu savaşa katılması istenmiş ancak I. Dünya Savaşı'nda yaşadığı acıları unutmayan ve tekrar bir felaketle karşılaşmak istemeyen Türkiye Cumhuriyeti, toprak bütünlüğü tehdit edilmedikçe, savaştan uzak durmaya çalışmıştır. (Armaoğlu, 1984: 304,381,411). Türkiye, özellikle Müttefik Devletler tarafından yapılan baskılara karşı koyarak fiilen bu savaşa katılmamakta direnmiş, Bulgaristan ve Yunanistan'ın Almanya tarafında işgaliyle savaş sınırına dayanmış olmasına karşın savaş dışında kalmayı başarmıştır (Oran, 2005: 439,452). Türkiye, II. Dünya Savaşına girmemiş, ancak cephelerde doğrudan savaşmanın dışında savaş ekonomisinin tüm ağırlığını yaşamıştır (Boratav, 2008: 81)

Türkiye, barış ve kendi güvenliği açısından bir takım ittifaklar kurmasına rağmen savaşa hazırlıksız yakalanmıştı. Birinci sanayi programının sonuçları yeni alınmaya başlanmış, ikinci program uygulamasına geçilirken savaş çıkmıştı. Gösterilen çabalara karşın sanayi ve tarımda istenilen gelişmelere ulaşamamıştı (Çavdar, 2003: 297). O günleri yaşamış bir bürokrat olarak Şevket Süreyya Aydemir ülkenin tam bir teşkilatlanma, donanım yetersizliği içinde olduğunu belirtmektedir. Aydemir'in tespitine göre, tarımsal üretim teknolojisi ilkel ve çok verimsiz bir durumdaydı. O kadar ki, hatta savaşa girmemişken bile kıtlık ve açlık çekiliyordu. Yollar, ulaştırma araç ve imkânları da yetersizdi. Milli stoklar yoktu. Cumhuriyet döneminde yapılan demiryolları da olmasaydı, büyük tüketim merkezleri, ülkenin uzak uçlarıyla büsbütün bağlantısız kalırdı. Bu şartlar içinde önceki hükümetlerin ülkeye hediyesi olan birkaç şeker, tekstil fabrikası ile benzeri tesislerden de mahrum kalmış olsaydı, tam bir Harbi Umumi sefaleti yaşanırdı (Aydemir, 2000: 205).

Varlık Vergisi'ne Yol Açan Ekonomik Sorunlar ve Çözüm Arayışları

Türkiye'nin savaşın dışında kalmayı başarması gençlerin savaş meydanlarında ölmesini ve yurdun yakılıp yıkılmasını önlemiştir. Fakat ekonomik bunalımı, halkın yoksullaşmasını, yoklukları, açlığı engelleyemedi. Savaş ekonomisinin bütün sorunları I. Dünya Savaşı'nı hatırlatırcasına ortaya çıktı (Çavdar, 2003: 310). Kısa bir süre içinde ihtikâr, soygun ve karaborsa başladı (Tezel, 1994: 261). Savaşın çıkacağını anlayan birçok tüccar temel ihtiyaç maddelerini stokladı. Savaş ithalat imkânlarını kısıtlayınca, eldeki stokların değeri çok yükseldi. Bir milyonun üzerinde büyük bir ordunun savaşa hazır halde tutulması zorunluluğu, genç ve verimli işgücünün üretimden çekilmesi başta tarım olmak üzere üretimin düşmesine yol açtı (Oran, 1969: 240; Çavdar, 2003: 310; Pamuk, 1988: 96). Bu durum fiyatları yükseltirken ülke çapında kıtlığın yaygınlaşmasına neden oldu. Savaş ülkedeki gelir dağılımını daha da dengesiz hale getirdi. Bir yanda tüccar, sanayici ve toprak ağasından oluşan kolay servet kazanan bir avuç insan, diğer yanda ise, küçük

çiftçi, küçük üretici, işçi, memur ve emeklilerden oluşan sayıları milyonlara ulaşan yığınlar bulunmaktaydı (Çavdar, 2003: 310).

Savaş döneminde iki hükümet değişikliği geçiren Türkiye’de bir birinden farklı iktisat politikalarının denendiği görülmüştür. İki hükümetin de ekonomik sorunları aynıydı. Bunlar, azalan üretim ve ithalat koşullarında oluşan darlıkların ve önlenemeyen enflasyonist baskıların halkın tahammül sınırını aşmasını önlemek ve büyük kentlerin beslenme ihtiyacını gidermekti.

Refik Saydam’ın başbakanlığı süresince hükümetin ekonomik sorunlara yaklaşımı geniş ve yoğun bir hükümet müdahale ve kontrolü biçiminde oldu (Boratav, 2008: 83). Saydam hükümetinin uyguladığı iktisat politikaları mevcut bütçe imkânları ile asker sayısı bir milyonu aşan ordunun (Oran, 1969: 204) ve kentli nüfusun beslenme ihtiyacını karşılamak dış ticaretin doğrudan devlet denetiminde yapılmasını sağlamaktı (Aydemir, 2000: 226; Akar, 1992: 25). Refik Saydam bu amaçlara ulaşmak için katı fiyat denetimi ve tarım ürünlerine el koyma yolunu seçti. 26 Kanunusani (Ocak) 1940’ta çıkarılan 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu bu politikanın temel aracı olmuştur. Bu kanun hükümetlere, ücretli iş yükümlülüğü, çalışma süresinin uzatılması ve ücret sınırlaması gibi işgücünün denetlenmesinin yanı sıra, üretim miktar ve bileşimini belirleme, özel işletmelere geçici el koyma, ithalatta ve iç ticarete azami, ihracatta asgari fiyatları saptama, temel malların vesikayla dağıtılması gibi geniş yetkiler vermekteydi (Resmi Gazete, 26.1.1940, Sayı: 4417; Boratav, 2008: 84). Şevket Süreyya’ya göre Milli Korunma Kanunu’nun el koyma ile ilgili hükmü uygulamada aşırı boyutlara ulaşmamıştır. Örneğin bütün sanayi mamulleri alanında yalnız pamuklu dokumalara, tarımda da en zorunlu tarım ürünlerine el koyulmuştur. Ancak, fiyat hareketleri ve hayat pahalılığı ile mücadele araçları kullanılırken aslında, tarımsal yapıyı ve yurdun %75 halkını oluşturan köylü kitlesini kasıp kavuran fiyat sefaletine neden olundu. İaşe ve fiyat politikaları sadece şehirler ve şehirliler açısından ele alındı (Aydemir, 2000: 210).

Savaş yıllarında bütçe harcamaları hızla artan hükümetin bu artışı karşılayabilecek reel bütçe kaynaklarını yaratamaması enflasyonu denetlenemez hale getirdi. Özellikle 1942 yılının ikinci yarısından itibaren kontrolden çıkan enflasyonun ciddi toplumsal, siyasi ve ekonomik sonuçları oldu (Akar, 1992: 34; Tezel, 1994: 258). Hükümetin ve kamu iktisadi teşebbüslerinin kredi ihtiyaçları büyük ölçüde Merkez Bankası’na karşılandı. Para arzı, 1938 sonunda 219 milyon TL iken 1944 sonunda 993 milyona çıktı. Özellikle kamu harcamalarındaki artışların neden olduğu talep baskılarının yanında, yukarıda da değinildiği gibi, savaş yıllarında tarımsal üretimde ve ithalat hacminde meydana gelen daralmalar enflasyon sürecini hızlandırdı. Fiyatlar genel düzeyi, toptan eşya fiyatları endeksine göre 1938-1943 yılları arasında beş kat yükseldi (Hatipoğlu, 1960: 13; Tezel, 1994: 258). Bu enflasyon ortamından en çok yararlananlar tüccarlar, özellikle de ithalatta uğraşan gayrimüslim tacirler oldu (Ökte, 1951: 39; Tezel, 1994: 258). Çok ucuz kurlardan resmi döviz tahsisleri

elde eden ithalatçılar büyük vurgun vurdular. İthalat fiyatları 1939-1944 arasında %189 oranında artarken, İstanbul için ithal malların toptan fiyatındaki artış %380'i buldu. Bu dönemde büyük boyutlar kazanan kıtlık rantları, hükümetin bu rantları kamuya aktaracak düzenlemeler yapmaktan kaçınması neticesinde, büyük ölçüde ithalatçıların ve bir ölçüde de bu malların toptan ve perakende ticaretini yapanların elinde kaldı (Tezel, 1994: 258).

Savaş yıllarında, ithalata bağımlı sermaye ve ara malları darlıklarına karşın üretimini sürdürebilen sanayi kuruluşları da büyük karlar elde ettiler. Piyasa için üretim yapan büyük arazi sahiplerinin bu dönemdeki kazançları daha çok 1942'nin ikinci yarısında başlayıp, 1943 yılıyla sınırlı kaldı. Bu yıllarda hükümetin tarım ürünleri fiyatlarını serbest bırakması sonucu özellikle pazara yönelik üretim yapan geniş arazi sahipleri büyük kazançlar elde etti (Pamuk, 1988: 106; Tezel, 1994: 259).

Paramın alım gücünün düşmesinden en çok zarar görenlerden işçilerin, sanayi sektöründe çalışanların, gerçek ücretlerinde 1939-1943 döneminde %40 gibi yüksek oranda bir azalma oldu. Emekli, dul ve yetim maaşlarında ise reel olarak çok büyük düşüşler oldu. Emeklilere yapılan kişi başı ortalama ödemenin sabit fiyatlarla, 1938'deki tutarı 1420 TL iken 1945'te 274 liraya indi (Tezel, 1994:259; Boratav, 2008: 89-90).

Refik Saydam hükümeti, gıda malları üretimini ve tüketimini dengeleyebilmek ve stok biriktirmek için, Milli Korunma Kanunu'na dayanarak, bütün mal stoklarının kamu kuruluşlarına devrini sağlayan kararlar almaya başladı. 1940 yılının sonlarından itibaren tüccarların tahıl, pamuk ve yün stoklarını, hükümetçe saptanan fiyatlardan devlete satmalarını gerektiren karnameler çıkarıldı (Kararname No: 2/14713, Resmi Gazete, 5Kanunuevvel,1940, sayı: 4678;Tezel, 1994: 260). Tahıl yetiştiren büyük çiftçiler ve köylüler de, üretimlerinden öz tüketim, tohum ve yem paylarını ayırdıktan sonra geri kalan ürünün tamamını resmi fiyatlardan devlete teslim edeceklerdi (Kararname No: 2/15490, Resmi Gazete, 3 Nisan 1941, Sayı: 4774; Tezel, 1994: 260).

Saydam hükümeti öncelikle 1940'ın ortalarında yükselme eğilimi gösteren enflasyon ve artan ihtikara karşı bir önlem olarak, Fiyat Murakabe Komisyonlarının kurulmasını kararlaştırdı. Bu komisyonlar, Ticaret Vekâletince fiyatı belirlenen malların mahalli toptan ve perakende fiyatlarını tespit ve fiyatları kontrol edeceklerdi (Kararname No: 2/13628, Resmi Gazete, 8.6.1940, Sayı: 4530; Koçak, 1996: II/390). Ordunun ve şehirlerin iâşe işlerinin düzenlenmesi için 1941 yılında İâşe Müsteşarlığı kuruldu. Ticaret Vekâleti'ne bağlı olarak çalışacak olan İâşe Umum Müdürlüğü, ülkenin iâşe işlerinin gerektirdiği ithal, ihraç stok ve dağıtım işlerini ve tüketimi düzenlemekle yükümlüydü (Kararname No: 2/15168, Resmi Gazete, 18.2.1941, Sayı: 4737; Koçak, 1996: II/392). Hükümet, her türlü petrol ürünlerini satın almak, satmak, ithal etmek ve depolamak işleriyle yükümlü Petrol Ofisi'ni kurdu (Kararname No: 2/15169, Resmi Gazete, 18.2.1941, Sayı: 4737). Bunlara ek olarak, her

türlü gıda maddeleri satın almak, satmak, ithal ya da ihraç etmek, ilgili malların satış fiyatlarını tespit etmek, dağıtımını yapmak veya stoklamak için depolar kurmak ile görevlendirilen Ticaret Ofisi kuruldu (Kararname No: 2/15170, Resmi Gazete,18.2.1941, Sayı: 4737).

Hükümet piyasada dağıtım işini düzenlemek için 1942 Martında Dağıtım Ofisi kurdu. Kurulmuş olan bu örgütler sayesinde gıda ve giyim mallarının yanı sıra diğer tüketim mallarının ticareti de sıkı bir kontrol altına alınmaya başlandı.

Alınan bu müdahaleci önlemlere rağmen hükümet ordunun ve şehirlerdeki halkın başta gıda olmak üzere temel ihtiyaçlarını karşılamakta büyük sıkıntılar çekti. Bir biri ardına yayınlanan ve cezai yaptırımları içeren kararnamelere meydan okurcasına hızlanan ihtikâr ve karaborsa, hükümeti bunaltıyordu (Boratav, 2008: 84; Tezel, 1994: 261). Bu durum temel tüketim mallarındaki kıtlığı daha da şiddetlendirirken geniş halk kitlelerinin sefaletini de derinleştirmekteydi. İhtikâr ve karaborsa ile büyük vurgunların vurulması hükümette büyük bir tepkiye yol açtı. Ticaret Vekili, 1940 Ağustos’unda “tacir, ihracatta olduğu kadar ithalatta da memleketin yüksek bekçisi olan hükümetin takip ettiği siyasetin sadık mümessili... olarak çalışmaya mecburdur” diyerek, ithalat ve ihracatın büyük ölçüde devlet eliyle yapılabileceği mesajını veriyordu (Tezel, 1994: 261). Yine bu tarihlerde Başbakan Saydam tüccara gözdağı veren konuşmasında şöyle sesleniyordu: “Biz tüccarı millet hayatında lazım bir unsur telakki ediyoruz. Bu unsurun kendi normal yaşamasını kendisi takdir ve temin ederse, devletten ve hükümetten kendisine yardım gelir. ... Fakat tüccar bunu böyle telakki etmezse, tamamen içimizden çıkarılması gereken bir unsur olduğuna kanaat getirerek, ona göre hareket etmek kararındayız” (Avcıoğlu, 1969: 226). Anlaşılan o ki, tüccar bildiğini okumaya devam ettiği için, Başbakan 1941 yılı başlarında ithalatı devletleştirmekten söz etmektedir: “... İthalat tacirlerinden şikayetimin olduğunu söylemeden bu bahsi kapatmayacağım. ... vazifelerinin yalnız kendi menfaatlerine inhisar etmediğini, onun fevkinde umumi menfaatin hakim olduğunu anlatmaya çalışacağım, olmadığı takdirde... ithalatı yalnız devlete inhisar ettirmek teşebbüsüne geçeceğim” (Kuruç, 1963: 69).

İhtikar ve vurgunculuğa karşı şikayet ve tehdit içeren en çarpıcı söylevlerden birini 1942’de Meclis açış konuşmasında Cumhurbaşkanı İnönü yapmıştır: “Şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belası, bugün vatanımızı ıstırap içinde bulunduruyor. ... Bizim gördüğümüz en tehlikeli hastalık, iki seneden beri cemiyetimizin içinde Cumhuriyet Hükümetlerini muvaffak etmemek için estirilmiş olan zehirli havadır. ... Acı ile hatırlamalıyız ki milletin iâşe işlerini tanzim etmek yolunda Cumhuriyet Hükümetlerinin sarf ettikleri gayretlere, iki seneden beri, cemiyetimiz tarafından hiç yardım edilmemiştir... Bulanık zamanı, bir daha ele geçmez fırsat sayan eski batakcı çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metaı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politika ihtirasları için büyük fırsat sanan ve hangi yabancı milletin

hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı, büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadırlar. Üç beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikâr olan zararlarını gidermek yolu elbette vardır... Ticaretin ve iktisadi faaliyetlerin serbestleştiği bahane ederek Milleti soymak hakkını hiç kimseye, hiçbir zümreye bırakmamalıyız...” (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, Cilt: 28, 1942: 4; Ulus, 2.11.1942; Avcıoğlu, 1969: 226).

Refik Saydam'ın müdahaleci ekonomi politikasının başarılı olduğu söylenemez. Bu dönemde uygulanan sistem ne kusursuz işlemiş, ne de tamamen iflas etmiştir. Asker ucuza beslenmiş ve giydirilmiş; kentli nüfus ise gelir sınırları fazla zorlanmadan ekmek ve kömür sağlayabilmiştir. Buna karşın piyasa denetimine gidilen her alanda karaborsanın, istifçiliğin, rüşvet ve nüfuz ticaretinin önüne geçilememiştir (Boratav, 2008: 84).

1942 yılının ikinci yarısında hükümetin iktisat politikasında köklü bir değişiklik oldu. Refik Saydam'ın 1942 Temmuz'unda ani ölümünden sonra kurulan yeni Saracoğlu hükümeti, savaş yıllarında ekonominin yönetilmesi konusunda, önceki hükümetinkine taban tabana zıt bir piyasacı politikaya yöneldi. Saracoğlu, Saydam hükümeti döneminde piyasa üzerinde kurulan katı denetim mekanizmalarını kaldırma ya da gevşetme yolunu seçti (Aydemir, 2000: II/224; Boratav, 2008: 84; Pamuk, 1988: 97).

Şükrü Saracoğlu hükümeti öncelikle tarımsal üretim üstündeki devlet denetimini gevşetti. Hububat alım fiyatları yükseltildi ve ürünün %25'inden, büyük çiftçiler için %50'ye kadar yükselen bir oranından fazlasının piyasa fiyatlarından satımı çiftçi için serbest bırakıldı (Kararname No: 2/18365, Resmi Gazete, 17.7.1942, Sayı: 5160; Pamuk, 1989: 1988:104). Diğer gıda maddelerinde de özel ticarete izin verildi. Ekonomiyi piyasa güçleri ile dengelemek gerekçesiyle, İaşe Müsteşarlığı'nın lağvına paralel olarak ticaret sektöründe fiyatları devlet eliyle dondurmaktan vazgeçildi (Kararname No: 2/18530, Resmi Gazete, 14.8.1940, Sayı: 5184; Boratav, 2008: 84). Bunun sonucunda fiyat artışlarında ani bir sıçrama oldu. 1938'de 100 olan toptan fiyat endeksi 1942 Haziran'ında 164'e çıkmışken 1943 Temmuzunda 715' fırladı.

Ekonominin savaş yıllarındaki dengesini piyasa hareketleriyle, kısmi enflasyonist ortamın uyaracağı üretim artışıyla, sağlamak gerekçesiyle yola çıkmış olan Saracoğlu hükümeti, fiyatlardaki bu fırlayışın karşısında olağan dışı yeni yöntemlere başvurmak zorunda kaldı (Tezel, 1994: 262; Koçak, 1996: II/441). Ancak, yukarıda belirtildiği gibi, enflasyonun tamamen kontrolden çıkması, üretim artışının sağlanamaması, fiyat denetiminin büyük ölçüde kaldırılmasına karşın ihtikar ve vurgunculuk yaparak bir yanda milyonlar türerken öte yanda halkın yoksulluk ve sefaletinin her geçen gün biraz daha derinleşmesi, hükümeti uzun yıllar eleştirileceği savaş zenginlerini hedef alan Varlık Vergisi Kanunu'nu çıkarmaya mecbur bıraktı.

Varlık Vergisi Kanunu'nun Çıkarılması ve Uygulama Süreci

II. Dünya Savaşı içinde Türkiye'deki en tartışmalı uygulamalardan biri olan Varlık Vergisi'nin değerlendirilmesi, yalnız o dönemin maliye politikasının anlaşılması açısından değil, egemen siyasal anlayışın kavranması açısından da gereklidir. Savaş döneminde bir çok Avrupa ülkelerinde olağanüstü kazançların vergilendirilmesi, savunma vergisi veya varlık vergisi adı altında alınan vergilerle Türkiye'deki Varlık Vergisi'ni ayıran temel fark, verginin tarh, tahakkuk ve toplanması aşamalarındaki adaletsizlik ve daha önemlisi ülkede yaşayan azınlıkların hedeflenmiş olmasıdır.

Hükümetin mali sıkıntılarının ve hayat pahalılığının hat safhaya geldiği 1942 yılının sonlarına doğru, ekonomik ve toplumsal sorunların çözümünde yeni arayışlar sürmekteydi. Biryandan vurgunlarla mücadele için ağır cezalar getiren kanunlar, polisiye tedbirler düşünülürken, diğer yandan basında fevkalade kazançların vergilendirilmesi konusunda tartışmalar sürmekteydi (Akar, 1992: 45). Zekeriya Sertel Tan'daki bir yazısında devletin yeni gelir kaynakları ararken takip edeceği ilkelerin hayat seviyesi alçalan sabit gelirli halkı ve memur sınıfı baskı altına alan ve hayat pahalılığını artıracak yollardan kaçınmak, bilakis anormal durumun doğurduğu fazla servetleri yakalamak olması gerektiğini ileri sürmekteydi (Sertel, "Devlet Yeni Gelir Kaynaklarını Nerede Aramalıdır", Tan, 15.4. 1942).

Ahmet Emin Yalman'ın Vatan'da Varlık Vergisi ile ilgili yazdığı yazılar özellikle bu verginin ana hatlarını önceden belirtmiş olması açısından çok anlamlıdır. Yalman, Varlık Vergisi'nin tarh ve tahakkuku aşamalarını uygulandığı şekliyle önermekte ve daha önemlisi azınlıkları hedefleyen bir vergi çıkarılması için bir an önce girişimde bulunulmasını istemekteydi (Vatan, 19.5.1942; Akar, 1992: 46).

Hükümetin, Varlık Vergisi Kanununu hazırlama aşamasına dikkat edildiğinde, kanun metninde olmamasına karşın uygulamada bütün açıklığı ile görülen azınlıklara yönelik olumsuz tavrın önceden belirlenen bilinçli bir politik tercih olduğu anlaşılmaktadır.

1942 yılının eylül ayı içinde CHP grubunda ve TBMM'de olağanüstü kazançların vergilendirilmesi konusu görüşülürken, aynı dönem içinde Maliye Bakanlığı azınlıklar hakkında defterdarlıklardan ön bilgi istemiştir. 12 Eylül 1941 tarihinde Bakanlık, defterdarlıklara gizli kaydıyla gönderdiği genelgede şu istekte bulunmuştur: "Harp ve ihtikar dolayısıyla kazanılan fevkalade kazançların vergilendirilemediği, bu sebeple bilhassa ekalliyetlerin büyük servetler, iktisap ettikleri belirtildikten sonra, piyasada acele tetkikat yapılarak kimlerin bu şekilde, fevkalade kazanç temin ettiğinin tespiti, ayrıca ekalliyetlerin ayrı bir cetvelde gösterilmesi gerekmektedir" (Ökte, 1951: 47).

Maliye Bakanlığının bu genelgesine göre hazırlanan listelerde kazanç sahibi olanlar dört kategoride toplanmıştır. Bunlar, M (Müslüman), G (Gayrimüslim), D (Dönme) ve E (Ecnebi) gruplarıdır (Ökte, 1951: 47; Akar, 1992: 47). (G) kategorisindekiler için çeşitli vergi dairelerinden alınan imzasız,

tasdikli bilgiler eklenerek, gayrimüslimlerin bankalardaki paraları belirlenmiştir. Ardından, CHP il ve ilçe örgütlerinden raporlar istenerek dosyalanmıştır. Piyasanın ‘güvenilir’ tüccarlarından azınlıklarla ilgili toplanan bilgiler de eklenmiştir (Akar, 2000: 63).

Kanun metninde ‘azınlıklara yöneliktir’ ifadesine rastlanmamaktadır. Ancak, Varlık Vergisi Kanunu Meclis’te ve CHP grubunda gizli oturumlarda görüşülürken Başbakan Saracoğlu’nun milletvekillerine, “kanun muhtekirleri, harp zenginlerini ve özellikle azınlıklardan olan vurguncuları hedefliyor. Böylece piyasaya egemen olan yabancılar ortadan kaldırılarak Türk piyasası Türklerin eline verilecektir” dediği dönemin milletvekillerinden olan Faik Ahmet Barutçu’nun anılarında yer almaktadır (Barutçu, 1977: 263).

CHP’nin gizli oturumlarında asıl amacı konuşulan ve planlanan Varlık Vergisi ile ilgili zabıtlar daha sonra açıklanmamıştır. Maliye Bakanlığı tarafından defterdarlıklara tebliğ edilmesi gereken genelgeler Maliye Müfettişleri aracılığıyla ‘sözlü’ iletilmiştir. O tarihlerde İstanbul Defterdarı olan Faik Ökte’ye göre, bu durumun nedeni “kimsenin eline belge verilmemesidir.” Varlık Vergisi yasanın çıkarılmasındaki en önemli aktör Başbakan Şükrü Saracoğlu olmuştur. Yasanın hazırlanması sırasında, Maliye Bakanı Fuat Ağralı, Müsteşar Esat Tekeli ve Maliye Teftiş Kurulu Başkanı Şevket Adalan da görev almış olsa da Ökte, Varlık Vergisi’nin mimarının Saracoğlu olduğunu savunarak, “bu vergi Saracoğlu’nun kafasından çıkmıştır ve Bakan Ağralı’nın tek hatası bunu itiraz etmeden kabul etmesidir” demektedir (Ökte, 1951: 49,61; Boratav, 1982: 256; Kafaoglu, 2005: 62).

Yasanın gerekçesinde şu nokta öne çıkarılıyordu: “Bağlı kanun layihasında, gelir ve varlık sahiplerinin varlıkları ve fevkalade kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere fevkalade kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere fevkalade bir mükellefiyet tesis olunmaktadır. Vergi, kazanç ve gelir sahiplerini ve daha ziyade iktisadi şartların darlığından doğan güçlükleri istismar ederek yüksek kazançlar elde ettikleri halde kazançları ile mütenasip derecede vergi vermeyenleri istihdaf etmekte ve içinde bulunduğumuz fevkalade vaziyetin icap ettirdiği fedakârlığa bunları da kazanç ve kudretleriyle mütenasip bir derecede iştirak ettirmek amacını gütmektedir” (Çavdar, 2003: 320).

Başbakan Saracoğlu, 11 Kasım 1942 tarihinde Varlık Vergisi ile ulaşılmak istenen hedefleri TBMM’de şöyle açıklamıştır: “Alelumum eşya fiyatlarının bugünkü delice artışında filvaki istihsal azlığının, ithalât noksanının, yanlış tedbirlerin bilhassa doymak bilmeyen hırsın ve ihtikârın geniş hisseleri vardır. Fakat bütün bunların tesiri kadar diğer bir vakıa vardır ki o da tedavüldeki Türk parasının mütemadiyen artması ve 700 milyona çok yaklaşmış olmasıdır. bu işin ilacı tedavüle çıkan paranın bir kısmını vergi olarak geri çekmekten ibarettir. ...uzun tetkiklerden sonra bu kanun layihası başlıca üç matrahtan para toplayacaktır. Bu matrahlar ehemmiyet sırasıyla şunlardır: tüccarlar, emlak ve akar sahipleri, büyük çiftçilerdir. ...harp yıllarında en çok parayı tüccarlar

kazandığı için bu Varlık Vergisi'nin yükünü bittabi onlar taşıyacaktı. ...Verdikleri vergi ve yaptıkları iş malum olan bu sınıf mensupları hakkında kazandıkları paraların komisyonca takdir edilen kısmını vergi olarak istemekte tereddüt duymuyoruz. İkinci matrahımız hanlar, hamamlar, apartmanlardır. Bunların sahipleri bu vergi ile mükellef kılınmışlardır. ...bunlar komisyonlarda tayin edilen parayı ödemeğe mecburdurlar. Üçüncü matrah sahipleri çiftçilerdir... Bu mükellefiyet hiçbir zaman bir çiftçinin varlığının %5'ini tecavüz etmeyecektir. ...hedef tedavüldeki paraları azaltmak ve memleket ihtiyaçlarımıza karşılık sağlamaktır. Bu böyle olmakla beraber kanunun tatbikinde Türk parasının kıymetlenmesi, muhtekirler üzerindeki halk buğzunun (düşmanlığının) silinmesi, vergileri ödemek için bizzarure satışa çıkarılacak malların fiyatlarında bir itidal husule getirilmesi gibi tali faydaların tahassül edilmesi (sağlanması) imkan haricinde addedilemez" (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, Cilt: 28, 1942: 21; Ulus, 11 Kasım 1942).

Varlık Vergisi, Şükrü Saracoğlu Hükümeti tarafından 9 Kasım 1942 tarihinde TBMM'ye getirilmiştir. 11 Kasım'da Genel Kurul'da bulunan 350 milletvekilinin oy birliği ile kabul edilen yasa, 12 Kasım'da Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Akar, 1992: 50).

4305 sayılı Varlık Vergisi'nin kimlerden alınacağı 2. madde de belirtilmiştir. Vergi mükellefi olarak saptanan kişiler, tüccarlar, büyük çiftçiler ve 2500 lira iratlı veya 5000 lira kıymetli emlak sahipleriydi. Vergi 15 gün içinde tarh edilecekti. Yasanın 7. maddesine göre komisyonlar, mükelleflerin vergisini belirlemek üzere her il ve kaza merkezinde vali veya kaymakam başkanlığında toplanacaktır. Verginin ilanının ve tahsilinin nasıl yapılacağı da 11. ve 12. maddelerde, "komisyon kararlarının, şehir ve kasabalarda varidat dairelerinin kapılarına ve köylerde münasip mahallere, listeler yapıştırılmak suretiyle ilan ve tebliğ olunur. Listelerin asıldığı, gündelik gazete çıkan yerlerde gazetelerle ve gündelik gazete çıkmayan mahallerde belediye tellalları marifetiyle halka ayrıca haber verilir" şeklinde açıklanmıştır. Ayrıca 13. maddede komisyon kararlarının nihai kararlar olduğu ve kararlara karşı dava açılmayacağı da belirtilmekteydi.

Vergi mükellefleri, ilan edilen tarihten itibaren 15 gün içine vergi tutarlarını ödemek durumunda bırakılmaktaydı. 15 günlük süre konulmasına rağmen, bölgenin sorumlusu tarafından gerekli görülürse bu süre beklemeden haciz işlemi yapılabileceği maddesi eklenmiştir. Vergi borçlarını 15 günlük süre içinde ödemeyenler, bu sürenin bitiminden sonraki ilk hafta için borçlarını %1, ikinci hafta için ise %2 faiziyle ödemek zorundaydılar. Bu devrede borcunu ödemeyenler çalışma mükellefiyetine tabi tutulacaktı. Bunların ücretlerinin yarısı borçlarına mahsup edilecekti. Karı kocanın, bunlarla birlikte oturan usul ve furuun (ana baba ve çocukların) menkul ve gayrimenkulleri bu verginin teminatı kapsamındaydı (Resmi Gazete, 12.11.1942, Sayı: 5255).

Basın, Varlık Vergisi'ne büyük destek vermiş, yasanın haksızlıkları, yasadışı kazançları, karaborsayı, fiyat artışlarını önleyeceği ve sosyal ve iktisadi

sorunları çözeceği yönünde bir beklenti içine girmiştir (Atay, “Hükümet Yeni Tedbirler Almıştır”, *Ulus*, 12.11.1942; Sabahattin Sönmez, “ Millete Sevinç, Bütçeye Gelir Kaynağı”, *Ulus*, 14.11.1942; Akar, 1992: 54).

Yasa uyarınca öncelikle komisyonların oluşturulmasına başlanmıştır. Komisyonlarda genellikle CHP üyeleri yer almıştır (Ökte, 1951: 59). Ayrıca bu komisyonlar Müslüman Türklerden oluşturulmuştur. Maliyeye bağlı kurum üyelerinin başkanlığını yürüttüğü komisyonlar için en önemli sorun süre darlığı idi. Akşam gazetesinden Necmettin Sadak “Varlık Vergisi Bir İnkılap Kanunudur” başlıklı yazısında vergiyi göklere çıkarırken vergi tarhi için verilen sürenin yetersizliğine dikkat çekmekteydi (Akşam, 7.12.1942; Akar, 1992: 55). Mükellefin vergiye matrah olan kazanç ve varlıklarının tespit ve takdiri verginin tarh edilmesinde en büyük sorunu oluşturmuştur. Ökte, bu konuda tam ve eksiksiz verilere sahip olmayan komisyonların çalışmalarına keyfiliğin hâkim olduğunu belirtmektedir (Ökte, 1952: 68; Aktar, 2006: 182).

Varlık Vergisi'nin hazırlanmasında olduğu gibi, vergilendirme oranlarının belirlenmesi merkez tarafından gerçekleştirilmiştir. Vergi oranları Başbakan Saracoğlu'nun emriyle son şeklini almıştır (Akar, 1992: 56). Vergi oranları konusunda elde edilebilen tek veri Ökte'nin kitabında bulunmaktadır.

Ökte'nin belirttiğine göre, anonim şirketlerde M (Müslüman) ve G (Gayrimüslim) ayrımı yapılmaksızın 1941 safi kazancından, 1942 senesinin vergi ve zamları çıkarıldıktan sonra yarısı kadar vergi alınmıştır. Fevkalade M grubunun vergisi, son harp yıllarında temin ettikleri kazançları toplamının 1/8'i kadardı. Fevkalade G grubunun vergisi son harp yıllarında elde ettikleri kazancın yarısı kadardı. Vergi bütün varlıklarının yarısına kadar da çıkabilmekteydi. Büyük çiftçilerin vergisi, varlıklarının %5'i idi. Emlak sahibi G grubu mükelleflerden fevkalade sınıfa girmeyenler, emlak gelirinin 1500 lirası üstünde kalan kısmı kadar bir vergi vereceklerdi. Örneğin, bu grupta olup 5000 lira iratlı (gayri safi gelirli) mülkü olan mükelleften 3500 lira vergi alınacaktı. Mihver uyruğu Yahudiler, muhtekirler, dönmeler G ile M arası bir muameleye tabi tutulacaklardı (Ökte, 1951: 86-88).

Komisyonların vergilendirme işlemleri sırasında kayırma ve hasımlık duygularıyla hareket ederek suiistimal ve keyfiliklerden kendilerini uzak tutamadıkları anlaşılmaktadır (Akar, 1992: 58). Bu konuya ilişkin birkaç örnek vermek komisyonların nasıl çalıştığına ışık tutacaktır. Vergi tahakkuk sürecinde çokça rastlanan örneklerden biri komisyon üyelerinin bazı mükelleflerin vergilerinin azaltılması çabalarının ardında kişisel çıkarlarının olmasıdır. Örneğin 1. numaralı komisyon üyesi Bican Bacioğlu, yalvararak Beyoğlu'nda büyük bir G (Gayrimüslim) bakkaliyenin vergisini indirtmiştir. Sonradan kendisinin bu bakkaliyeye ortak olduğu söylenmiştir (Ökte, 1951: 96; Aktar, 2006: 184). Vergilendirme konusunda adam kayırma ve kollamaya ilişkin bir örnek zeytinyağı ticaretiyle uğraşan Sezai Ömer Madra ile ilgilidir. Madra, hem Ayvalık'ta hem de İstanbul'da iki ayrı firmaya sahipti. Yasaya göre bunların ayrı ayrı vergilendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, Madra'nın adı zeytin yağı

skandalına karışmış ve bu yüzden estimatörler (vergilendirme tahmin ve tahakkukuyla ilgili görevliler) muhtekir olduğu gerekçesiyle kendisine ağır bir vergi teklif etmişlerdi. Fakat Madra, sırtını Maliye Bakanı Fuat Ağralı'ya dayamış olduğundan, tek bir firması için vergilendirilmiş ve vergi tarhiyla yetkili komisyon üyelerinin bütün karşı koymalarına rağmen vergisi 70 bin lira gibi çok düşük bir düzeye indirilmiştir (Çavdar, 2003: 324).

Varlık Vergisi'nin keyfi olarak tahakkukuna bürokrasinin kendisi ile ilişkide olan bazı kişilere karşı hasmane tutum içine girmesinin de yol açtığı görülmüştür. Faik Ökte, devlete karşı açtığı davaları kazanan Müslüman bir avukatın nasıl cezalandırıldığını anılarında şöyle anlatıyor: “Danıştay'da hazine aleyhine açtığı çeşitli davaları hızlı bir şekilde kazanan avukat İbrahim Ali'ye estimatörler 100 bin lira vergi koymuştu. Şevket Adalan'ın ısrarı ile cetvel komisyonlara sevk edilirken rakam 200 bine çıkarıldı. O günlerde şekerden alınan istihlak vergisi dolayısıyla mükellefin Danıştay'da açtığı davada sırt üstü gelen eski Varidat Umum Müdürü, (o günlerde Maliye Bakanlığı Müsteşarı) Esat Tekeli'nin... müdahalesi neticesinde ve yine Şevket'in (Adalan) ısrarı ile komisyonda rakam 300 bine çıkarıldı” (Ökte, 1951: 96). Bazen vergilendirmede keyfiliğin siyasal nedenler ile azınlık karşıtlığından kaynaklandığı görülmektedir. Ermeni milliyetçi partisi olan Taşnakların başıdır gerekçesiyle Kadıköylü Asador'un vergisi 4 misline, tam 400 bin liraya çıkarılmıştır. Yine dönme grubundan oldukları için Bezmenler'in vergisi bir milyon lirayı aşmıştır (Aktar, 2006: 184).

Varlık Vergisi uygulaması basın tarafından hararetle desteklenmiştir (Cumhuriyet, 17,18,19.12.1942; Tan, 17,18.12.1942). Daha Varlık Vergisi Kanunu TBMM'de görüşülmeden önce, Başbakan Saracoğlu gazete sahib ve başyazarlarını Ankara'ya çağırması ve çıkacak kanun hakkında bilgiler vererek bu uygulamanın desteklenmesini istemiştir (Aktar, 2006: 186). Kanunun çıkmasından sonra basın, aldığı talimat gereğince, Varlık Vergisi listelerinin asılmasıyla birlikte daha yoğun bir kampanya başlatarak, bu verginin ne anlama geldiği ve ne kadar önemli bir vatandaşlık görevi olduğu konusunda yayınlar yapmıştır (Yunus Nadi, “Ekonomide Disiplin” Cumhuriyet, 13.12.1942; Cumhuriyet, 23.1.193; Zekeriya Sertel, “Varlık Vergisi”, Tan, 17.12.1942; Akşam, 4.2.1943). Bunlara birkaç örnek vermek gerekirse, Cumhuriyet'in 17.12.1942 tarihli ana sayfasında “Varlık Vergisi yurttaşların sırtındaki özveri yükünü mümkün mertebe herkese bir ölçüde dağıtmak azmiyle harekete geçen inkılapçı, ileri görüşlü, adalet düşüncelerine ve millet vicdanına uygun bir kanundur” denilmekteydi. Bir sonraki gün yine aynı gazetede bu konuda benzer bir başlık atılmıştı: “İnkılâpçı ruh taşıyan bu verginin amacı, devletin çok lüzumlu ihtiyaçlarını karşılamak, bu konudaki fedakarlık yükünü yurttaşlara müsavi şekilde dağıtmaktır”. Abidin Daver, “Varlık Vergisi'nin Önemi” adlı yazısında bu vergiyi memleketin en önemli iç meselesi olarak takdim ettikten sonra, “Bu ismi üstünde varlık vergisidir. Vatanın paraya muhtaç olduğu bir zamanda her varlıklı kimse servetinden bu ihtiyacı karşılamak üzere vermek

mecburiyetindedir. Normal vergilerle ödenemeyecek olan ihtiyaçları fevkalade vergilerle ödemek de normal bir tedbirdir” demektedir (Cumhuriyet, 23.12.1942).

Bu tür yayınların hükümete destek vermek, mükellefler üzerinde baskı kurarak tahsil edilen vergi miktarının artırılmasını sağlamak gibi hedeflerinin yanında önemli bir işlevi de, bu vergiye toplumsal meşruiyet kazandırmaktı (Aktar, 2006: 186).

En yüksek miktarda vergi ödeyenlerin Gayrimüslim mükellefler olduğu görülmektedir. Bir milyonun üzerinde vergi ödeyecek 11 mükellefin 9’u Gayrimüslim grubuna aittir. Diğer ikisi ise D (Dönme) grubundadır (Akar, 1992: 59).

İstanbul’da Vergi tahakkuk listeleri 17 Aralık 1942 tarihinde Vergi Dairelerinin ilan tahtalarına asıldı. Tahakkuk listelerinin asılmasından sonra Müslümanlarla Gayrimüslim grubun vergilerinin oransızlığı mükelleflerde şaşkınlık yarattı. Gayrimüslim kesimine Müslüman mükelleflerin ödemesi gerekenin on katına kadar varan oranlarda vergi salındığı belirtilmektedir (Aktar, 2006: 221; Koçak, 1996: II/488).

Birçok mükellef kendisine tarh edilen vergiye itiraz etmiş, Meclise binlerce itiraz dilekçesi gönderilmiştir. Ancak, hükümetin kararlı tutumu nedeniyle, mükelleflerin vergilerinin indirilmesi yönündeki girişim ve beklentileri sonuçsuz kalmıştır. Mükerrer vergilendirilenlerin itirazları değerlendirilmiş diğerlerinin reddedilmiştir. (Cumhuriyet, 25.12.1942; 9,14.1.1943; Akşam, 17.1.1943).

Türkiye genelinde Varlık Vergisi mükellef sayısı toplamı 114.368 kişi idi. Tahakkuk eden toplam vergi miktarı ise 465.384.820 liraydı. Mükellef sayısı ve tahakkuk eden vergi miktarı yönüyle İstanbul birinci sıradaydı. Bu durum İstanbul’un ekonomik açıdan merkezi konumda olmasından ve özellikle varlıklı Gayrimüslim işadamlarının burada toplanmasından kaynaklanmaktaydı. İstanbul’daki Varlık Vergisi mükellef sayısı 62.575 kişi ile toplam mükellef sayısının %54’ünü oluşturuyordu. Bunların ödeyecek oldukları vergi miktarı da 317.275.642 lira olup ülke genelinde tahakkuk eden Varlık Vergisi’nin %68’ine karşılık gelmekteydi (Aktar, 2006: 221). İstanbul’daki Gayrimüslim vergi mükellefleri bu ildeki toplam mükelleflerin %87’sini oluşturuyordu. Müslüman mükellefler ise toplam mükelleflerin ancak %7’sini meydana getiriyordu. Geri kalan %6’lık grubun ise ağırlıklı olarak Gayrimüslim ve Ecnebilere dayalı olduğu tahmin olunmaktadır (Aktar, 2006: 223; Pur, 2007: 420).

Varlık Vergisi tahsilatı İstanbul’da 17.12.1942 tarihinde başlamıştır. Diğer kentlerde vergilendirme işlemleri daha erken bittiğinden tahsilatın da daha önce başladığı görülmektedir. Gazetenin haberine göre ilk 15 günlük ödeme süresinin 31.12.1942 tarihinde bitmesi gerekmektedir (Cumhuriyet, 18.12.1942). Ancak, araya bayram tatili ve hafta sonu tatilleri girdiği için normal ödeme süresi Şubatın 5’ine kadar uzatılmıştır. İkinci 15 günlük sürenin ilk haftası, vergi borçlarının %1 faizle ödenmesi gereken süre 5 Şubatta başlayıp

11 Şubatta sona erecektir (Cumhuriyet, 6,7.1.1943; Tan, 6.1.1943). Verginin %2 faizle ödenmesi gereken son bir haftalık süresi de 20 Şubatta bitmiştir. 21 Şubat 1942 tarihinden itibaren Tahsili Emval Kanununa göre verilen süre de bittiğinden vergi borcunu ödemeyenlerin malları haczedilmeye başlanmıştır. Gazetenin haberine göre İstanbul'da haciz muamelelerini yürütmek için beşer kişilik 50 ekip hazırlanmıştır. Bu ekipler 21 Şubattan itibaren, ödeme süresinin son günü akşama kadar hiç vergisini ödemeyenlerle pek az miktarda borcunu verenlerin ve mükellefiyet miktarı en yüksek olanların menkul ve gayrimenkul bütün mallarıyla ev eşyalarına, mücevherlerine haciz koyacaklardır (Akşam, 21.1.1943). Vergisinin önemli bir kısmını veren ve geri kalan kısmını da kısa bir zamanda tam olarak ödeyeceğine dair teminat gösterenler hakkında icra safhası geciktirilecektir (Akşam, 19.1.1943).

Hacizler ve satışlarla ilgili haberler basında ayrıntılı bir şekilde yer almaktaydı. Bir anlamda borçlarını ödemekte geciken diğer mükellefler için bu haciz ve satış haberleri basın tarafından birer ibret dersi halinde sunuluyordu (Cumhuriyet, 22.1.1943; Akşam, 6.1.1943; Aktar, 2006: 193). Haczedilen mallar ilk günlerde İstanbul Belediyesi'ne ait Kapalıçarşı-Sandal Bedesteninde satılmıştır. Haciz yoluyla satılacak mal ve eşya miktarı artınca bu müzayede yerinin ihtiyacı karşılamaması nedeniyle İstanbul'un farklı yerlerinde üç geçici müzayede salonu daha hizmete açılmıştır (Cumhuriyet, 23.1.1943; Cumhuriyet, 10.2.1943). Vergi tahsil sürecinin ilk dönemlerinde defterdarlık mükelleflerin önce kendi mallarını icra ile satmıştır. İlerleyen günlerde ise tahsilâtı hızlandırmak için mükelleflerin eşleri, anne ve babalarına ait gayrimenkullerin de satışına başlanmıştır (Akşam, 19,20,23.1.1943; Aktar, 2006: 196).

Faik Ökte, verginin tahsil edildiği süre içinde İstanbul'da 883 adet gayrimenkulün açık artırma yoluyla satılarak toplam 2.695.999 lira elde edildiğini yazmaktadır (Ökte, 1951: 233). Ayhan Aktar'ın Tapu Sicil Müdürlükleri Arşivlerinde yapmış olduğu bir çalışmanın sonucuna göre ise, İstanbul'da Varlık Vergisi'ni ödemek için satılan gayrimenkullerin toplam tutarı 11.077.949 TL idi. Bu meblağın %90'ı gayrimüslimlerin sattıkları gayrimenkullerden elde edilmiştir. Devletin haciz yoluyla sattığı gayrimenkullerin satış değeri hayli düşük olmuş, bu yöntemle satılan gayrimenkuller genellikle yok pahasına gitmiştir. Bu gayrimenkullerin %97'si Müslüman Türk grubu ve devlet kontrolündeki kuruluşlar tarafından satın alınmıştır (Aktar, 2006: 203-204)

Öte yandan, haciz işlemlerinin başladığı günlerde vergi borcunu ödemeyen ve bu konuda iyi niyet göstermeyenlerin çalışma kamplarına gönderilmesi için hazırlıklar yürütülmekteydi. Gazetenin haberine göre vergi borcunu ödemeyenler bedenen çalıştırılmak üzere şehir merkezlerindeki kamplarda toplanıp sonra Erzurum Aşkale'ye sevk edileceklerdi (Cumhuriyet, 21.1.1943). Varlık Vergisi tahsilatını hızlandırmak için özellikle fevkalade mükelleflere (yüksek vergi borcu olanlara) yönelik Aşkale'ye yollanma tehdidi sürekli gündemde tutulmaktaydı (Akşam, 10,17,19,25.1.1943; 13.2.1943;

Cumhuriyet, 22,24,27,28.1.1943; Tan, 23.12.1942). Varlık Vergisi'nin ödenmesi için yasal sürenin dolmasından önce, 12 Ocak 1943 günü yayınlanan yönetmelikle çalışma mükellefiyetinin esasları belirlenmiştir. Buna göre öncelikle,

1. Varlık Vergisi borcuna karşılık hiç ödemedede bulunmamış olanlar,
2. Daha sonra, vergisini kısmen ödemiş olmakla beraber haczi kabil mallarını kaçırmış olanlar,
3. Menkul malını kaçırmadığı ve borcunu ödeme konusunda iyi niyet göstermiş olanlar sırasıyla çalışma yerlerine sevk edileceklerdir (Resmi Gazete, 12.1.1943, Sayı: 5302; Aktar, 2006: 196).

Vergisini ödemeyen mükelleflerin çalışma kamplarına gönderilmeleri işlemleri ve nerelerde çalıştırılacakları konusu 10.1.1943 tarihli Akşam gazetesinde şu şekilde açıklanmaktaydı: “Varlık Vergisi borcunu ödemeyen mükelleflerinin listesi hazırlandıktan sonra bu listeler Maliye Vekâlet’inden Dahiliye Vekâlet’ine verilecektir. Dâhiliye Vekâleti de bu mükellefleri, Nafia Vekâlet’ince tespit edilen iş yerlerine sevk edecektir. Nafia Vekâletinin tespit ettiği çalışma yerleri şunlardır: 1-Erzurum-İran transit yolunun bir kısmını teşkil eden Hasankale-Erzurum-Aşkale yolu. 2- Tercan-Erzincan-Kemah-Refahiye yolları. Vergi borcunu ödemeyen mükellefler bu yollar için lüzumlu kırma taş hazırlayacaklardır... Kadın mükellefler Dâhiliye Vekâleti emrine verilerek belediye hizmetlerinde çalıştırılacaklardır...” Gazetenin başka bir haberinde Nafia Vekâlet’inin çalışma kamplarına 10 bin kişinin çalışmasını sağlayacak kadar malzeme gönderdiği belirtildikten sonra, “Şubat ve Mart ayları zarfında Aşkale, Kars ve Sivas mıntıkları kısmen karla örtülü, kısmen de çamur olduğundan, sevk edilecek kafiye şimdilik taş ocaklarında, şose ve demiryolları güzergahlarının karlarını temizlemede, köprü inşasına müteallik ihzari (hazırlık) işlerinde çalıştırılacaktır” denilmekteydi (Akşam, 25.1.1943).

Varlık Vergisi'nin ödeme süresinin 20 Kânunusani (Ocak) 1943 akşamı dolmasından sonra sıra Aşkale’ye gönderilecek mükelleflerin toplanmasına geldi. Bu süreç şu şekilde işlemiştir: Önce Defterdarlık Aşkale’ye yollanması gereken borcunu ödememiş mükelleflerin listesini Emniyet Müdürlüğü’ne teslim etmekte, emniyet de bu mükelleflere sevkleri hakkında derhal tebligat yaparak kendilerini Üsküdar ve Kadıköy’de hazırlanmış olan toplama kamplarına göndermekte idi. “Toplama mahallerine ilk sevk edilenleri, vergi borcu 100 liranın üzerinde olup borcunu ödemeyen mükelleflerle bu miktar borçlarına mukabil pek az bir miktar vererek ödeme hususunda iyi niyet göstermeyenler teşkil etmekteydi”. 21.1 1943 günü akşam 17 kişilik ilk kafiye Kadıköy Moda’daki toplama mahalline sevk edilmiştir (Cumhuriyet, 22.1.1943). 32 kişiden oluşan ilk grubun Aşkale’ye sevki ise 27 Ocak 1943 günü akşam gerçekleştirilmiştir. Toplama kampında bulunanlardan iki kişi borçlarını ödediklerinden, beş kişi de borçlarını ödeyeceklerine ilişkin yeterli teminat gösterdiklerinden Aşkale’ye gönderilmekten kurtulmuşlardır (Cumhuriyet, 28.1.1943). Vergisini ödemeyen mükelleflerin çalışma kamplarına

gönderilmeleri haklarında tahsili emval kanununa göre haciz işlemlerinin yürütülmesine engel olmayacaktır (Akşam, 8.1.1943; Akar, 1992: 106).

Toplama mahalleri önceleri Anadolu yakasında iken, daha sonra Sirkeci Garı yakınında Demirkapı olarak bilinen bölgedeki bir ambar bu iş için düzenlenmiştir. Moda'daki toplama kampının nispeten konforlu olduğu gerekçesiyle basında çıkan eleştiriler üzerine böyle bir değişikliğe gidilmiştir. Ayrıca, Demirkapı toplama kampı iş merkezlerine çok yakın olduğundan, kamptaki arkadaşlarını ziyarete gelen diğer mükelleflere gözdağı vermek ve onlar üzerinde vergi tahsilâtını hızlandırma konusunda baskı yapmak için bu yerin seçildiği düşünülebilir (Aktar, 2006: 197-198). Aşkale'ye sevk edilecek mükellefler sevk tarihlerine kadar burada bekletilmişlerdir. 38 kişiden oluşan ikinci kafilenin Aşkale'ye sevki 12 Şubat 1943 günü yapılmıştır (Akşam, 13.2.1943).

Varlık Vergisi uygulaması süresince Aşkale'ye 1400 gönderilmiştir (Boratav, 2008: 85). Rıdvan Akar'ın kendisiyle mülakat yaptığı, 150 bin liralık Varlık Vergisi borcunu ödeyemediği için Erzurum ve Sivrihisar çalışma kamplarında 10 ay bulunan Parseh Gevrekyan'ın açıklamalarına göre Erzurum ve Aşkale'deki çalışma kamplarında 7-8 bin mükellef bulunmaktaydı. Bu kamplarda bulunanların çalışma koşullarının ağır olmadığını söyleyen Gevrekyan, "...isteyen işe gitmez evde kalırdı. Akşamları bir saz heyetimiz vardı. Cümbüş yapardık" demektedir (Akar, 1992: 106,108).

Varlık Vergisi yaklaşık 16 ay yürürlükte kaldıktan sonra 17.3.1944 tarihli ve 4530 sayılı "Varlık Vergisi Bakayasının Terkinine Dair Kanun" ile tasfiye edilerek, o güne kadar tarh edilip de tahsil edilemeyen vergiler silinmiştir (Resmi Gazete, 17.3.1944, Sayı: 5657). Verginin tasfiye süreci 1943 yılı sonuna doğru başlamıştır. Bu tarihten sonra vergisini vermeyenlere uygulanan yaptırımlar hafifletilmiş, zorunlu çalışma mükellefiyetine tabi tutulanların ailelerinin yanında, kendi işlerinde çalışarak borçlarını ödemeleri kararlaştırılmıştır (Akar, 1992: 75; Çavdar, 2003: 326).

Varlık Vergisi'ni tahsil edilen kısmının 166 milyon TL'sini Gayrimüslimler, 115,3 milyon TL'sini Müslümanlar ve 33 milyon TL'sini de Türkiye'de yaşayan yabancılar ödemişlerdir (Akar, 1992: 77).

Varlık Vergisi'nin amacına ulaşıp ulaşmadığı incelenecek olursa, tarh edilen 463 milyon TL'lik verginin tahakkuk eden miktarı 315 milyon TL olmuştur. Yurt çapında toplanmış olan bu 315 milyon TL, toplam bütçe harcamalarının %34,4'ünü karşılamıştır. Bu toplanan verginin %70'ini İstanbul'daki mükellefleri ödemişlerdir (Aktar, 2006; Boratav, 2008: 85). Hükümet, verginin toplandığı mali yılı cari harcamalarda bütçe açığı vermeden geçirebilmiştir.

Ancak, yüksek savunma harcamalarının ve enflasyonun sürmesi ve Hükümetin bütçe kaynaklarında devamlı artışlar sağlayacak ciddi önlemler almaktaki yetersizliği nedeniyle, 1943 yılında bütçe gelirlerinin gerçek değeri hızla düştü ve bütçede önemli bir cari açık oluştu (Baydar, 1978: 87; Tezel,

1994: 263). Öte yandan, ticaret ve sanayici çevreleri, savaş yıllarının özel şartlarından yararlanarak vurgunculuğu 1943'ten savaşın sonuna kadar başarıyla sürdürdü (Tezel, 1994: 263; Avcıoğlu, 1969: 227). Varlık Vergisi bozulan gelir ve servet dağılımını düzeltmedi. Bütçeye geçici bir rahatlama sağlamasının ötesinde, birçok gayrimüslim tüccar ve sanayiciyi perişan etti. Ancak, bu verginin Gayrimüslimleri Türk iş aleminde tamamen silmediğini belirtmek gerekir. Gayrimüslimler 1950 yılında hala İstanbul'un ticaret ve sanayiinde büyük bir yere sahiptiler. Bunların 1950'de İstanbul'daki imalat sanayiindeki payları %22 ve ticaret ve bankacılık alanındaki payları ise %27 idi (Tezel, 1994: 264).

Varlık Vergisi'nin azınlık tüccar ve işadamlarını piyasadan büyük ölçüde silmesi sonucu, Ankara yönetimi ancak 1960'lardan sonra kendi dizinin dibinden ayrılmayan ve kendisine her bakımdan güveneceği bir iş adamı türünü yetiştirmeyi başardı. Bu vergi ile tedirgin olan azınlıkların önemli bir kısmı daha sonraki olayların da etkisiyle Türkiye'den göç etti. Varlık Vergisi'ni azınlık karşıtı bir politikaya dönüşmüş olması, Türkiye'nin 1945-1950 yılları arasında demokrasi cephesinde yer alma çabalarını da olumsuz etkiledi. Bu yıllarda Ankara yönetimi NATO'ya üye olmaya çalışırken veya düşük faizli kredi ararken Varlık Vergisi ayıbı hep gündeme geldi (Aktar, 2006: 241-242).

Tek Parti iktidarını temsil eden siyasi kadro, Varlık Vergisi ile toplumdaki varlıklı çevrelerle ilişkilerini önemli ölçüde zedelemiş oldu. Bu verginin uygulanmasında bazı Türkler çok karlı çıkmış olsalar da, verginin estirdiği fırtına zengin Müslüman Türkleri de korkuttu. Çok partili hayata geçildiğinde, varlıklı çevrelerin desteğine muhtaç olan CHP'nin yönetici kadroları bu keyfi güç gösterisiyle onların desteğini büyük ölçüde yitirdi (Tezel, 1994: 264).

Sonuç

Varlık Vergisi, savaş yıllarında olağanüstü kamu harcamalarının bütçe açığı vermeden karşılanabilmesi için bir kerede alınan bir çeşit servet vergisidir. Verginin gerekçeleri arasında savaş ortamında önlenemez boyutlara ulaşan enflasyonu dizginlemek ve bozulan gelir ve servet dağılımını düzeltmek de vardı.

Varlık Vergisi'nden sağlanan 315 milyon TL gelir toplam bütçe harcamalarının %34,4'ünü karşıladı. Hükümet, verginin toplandığı mali yılı cari harcamalarda bütçe açığı vermeden geçirebildi. Ancak, yüksek savunma harcamalarının ve enflasyonun sürmesi ve Hükümetin bütçe kaynaklarında devamlı artışlar sağlayacak ciddi önlemler almaması nedeniyle, 1943 yılında bütçe gelirlerinin gerçek değeri hızla düştü ve bütçede önemli bir cari açık oluştu. Öte yandan, ticaret ve sanayici çevreleri, savaş yıllarının özel şartlarından yararlanarak vurgunculuğu 1943'ten savaşın sonuna kadar sürdürdü.

Varlık Vergisi, vergilendirmenin temel ilkelerinden adalet ilkesine uymamaktadır. Çünkü fertler devletin himayesi altında sağladıkları gelir ile

ortalı bir vergi ödememişlerdir. Birçok mükellefin vergisi mal varlıklarını aşmış ya da mali varlıklarının üstünde gerçekleşmiştir. Bu vergide mükelleflerin ödeyeceği vergi miktarı kesin, açık ve belirli değildir, keyfidir. Vergi, mükellefler için en uygun şekilde ve en az rahatsızlık verecek süre içinde tahsil edilmemiştir. 15 günlük süre içinde bir kerede nakden ödenmesi, verginin yıkıcı etkisini daha da artırmıştır. Varlık Vergisi'nin, Gayrimüslimlerden Müslüman Türklere göre daha yüksek oranlarda alınması vergilemede eşitlik ilkesine de uyulmadığını göstermektedir. Gayrimüslimler, tahsil edilen Varlık Vergisi'nin yarısından çoğunu ödemişlerdir. Toplam ülke nüfusu içindeki oranları göz önünde bulundurulduğunda bu grubun ödediği verginin hayli yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak, verginin tahsil edildiği dönemde Türkiye'de en varlıklı grubu Gayrimüslimlerin oluşturduğu dikkate alınmalıdır. Yine savaş ortamında, ihtikâr ve vurgunculuk yaparak büyük servet edinenlerin daha çok iktisadi yaşama hükmeden Gayrimüslimler olduğu bilinmektedir. Ne var ki, Varlık Vergisi uygulamada, savaş ortamında elde edilen aşırı karları vergilendirmekle kalmamış Gayrimüslimleri ülkenin ekonomik hayatından tasfiye etmeyi amaçlamıştır. Bu yönüyle Varlık Vergisi uzun yıllar tartışılmıştır. Ancak, bu verginin Gayrimüslimleri Türk iş aleminde tamamen silmediğini belirtmek gerekir. Gayrimüslimler, 1950 yılında hala İstanbul'un ticaret ve sanayide büyük bir yere sahiptiler.

II. Dünya Savaşı ortamında birçok ülkede koyulan olağanüstü vergilere benzeyen Varlık Vergisi, vergilendirme ilkelerine uygun olup, azınlıkları ticari hayattan tasfiye etmek gibi bir amaca yönelmemiş olsaydı kuşkusuz haklı ve yerinde bir uygulama olarak Türk maliye tarihindeki yerini alırdı.

KAYNAKLAR

AKAR, Rıdvan (2000), *Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, Belge Yayınları, İstanbul.

AKAR, Rıdvan (1992), *Varlık Vergisi Tek Parti Döneminde Azınlık Karşısı Politika Örneği*, Belge Yayınları, İstanbul.

Akşam

AKTAR, Ayhan (2006), *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ARMAOĞLU, Fahir (1984), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.

ATAY, Falih Rıfkı (12.11.1942), "Hükümet Yeni Tedbirler Almıştır", *Ulus*.

AVCIOĞLU, Doğan (1969), *Türkiye'nin Düzeni (Dün, Bugün, Yarın)*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

AYDEMİR, Şevket Süreyya (2000), *İkinci Adam*, C:II, Remzi Kitabevi, İstanbul.

BARUTÇU, Faik Ahmet (1977), *Siyasi Anılar (1939 – 1954)*, Milliyet Yayınları, İstanbul.

BAYDAR, Ertuğrul (1978), *İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara.

BOATAV, Korut, (1982), *Türkiye’de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara.

BORATAV, Korkut (2008), *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*, İmge Kitabev Yayınları , Ankara.

Cumhuriyet

ÇAVDAR, Tevfik (2003), *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

DAVER, Abidin (23.12.1942), “Varlık Vergisinin Önemi”, *Cumhuriyet*.

HATİPOĞLU, Zeyyat (1960), *Türkiye’de 1933’den İtibaren Para Stoku*, SBF Maliye Enstitüsü Yayınları, Ankara.

KAFAOĞLU, A. Başer (2005), *Varlık Vergisi Gerçeği*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

KOÇAK, Cemil (1996), *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945) Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma*, C. II, İletişim Yayınları, İstanbul.

KURUÇ, Bilsay (1963), *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri, Söylev, Demeç, Yazılar*, SBF Maliye Enstitüsü Yayınları, Ankara.

NADİ, Yunus(13.12.1942), “Ekonomide Disiplin” *Cumhuriyet*.

ORAN, Baskın (1969), “İç ve Dış Politika İlişkisi Açısından İkinci Dünya Savaşında Türkiye’de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar, *A.Ü. SBF Dergisi* V. 24, No: 3, , s. 227-275.

ORAN, Baskın (2005), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt I,1919-1980), İletişim Yayınları, İstanbul.

ÖKTE, Faik (1951), *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınları, İstanbul.

PAMUK, Şevket (1988), “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Dönüşüm”, *Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, Yurt Yayınları, Ankara, s. 91-108.

PUR, Hüseyin Perviz (2007), *Varlık Vergisi ve Azınlıklar*, Eren Yayıncılık, İstanbul.

Resmi Gazete

SADAK, Necmettin (7.12.1942), “Varlık Vergisi Bir İnkılap Kanunudur”, *Akşam*.

SERTEL, Zekeriya(15.4.1942), “Devlet Yeni Gelir Kaynaklarını Nerede Aramalıdır”, *Tan*.

SERTEL, Zekeriya (17.12.1942), “Varlık Vergisi”, *Tan*.

SÖNMEZ, Sabahattin (14.11.1942), “ Millete Sevinç, Bütçeye Gelir Kaynağı”, *Ulus*.

Tan

TEZEL, Yahya Sezai (1994), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi* (1923-1950), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Ulus

Vatan